

України. Принцип спеціалізації передбачає спеціалізацію суддів перерахованих вище судів зі створенням відповідних організаційних структур для розгляду окремих категорій справ ²⁰¹

Конституційний Суд України, відповідно до ст. 147 Конституції України, виступає як єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні. Одним з головних повноважень, яким наділений Конституційний Суд України є право офіційного тлумачення Конституції України, тобто надання роз'яснення щодо змісту закріплених в Основному Законі правових норм, які (роз'яснення) носять обов'язковий характер і підлягають безумовному застосуванню відповідними суб'єктами. Військовослужбовці, як і інші громадяни мають право відповідно до ст. 42 Закону України „Про Конституційний Суд України” звернутися з письмовим клопотанням до Конституційного Суду щодо необхідності тлумачення Конституції та законів України з метою реалізації або захисту конституційних прав та свобод людини та громадянина ²⁰².

Згідно з Законом України „ Про судоустрій і статус суддів” (ст. 17) систему судів загальної юрисдикції складають ²⁰³:

1. Місцеві суди, до яких належать:

– місцеві загальні суди - районні, районні у містах, міські й міськрайонні суди. Розглядають в якості першої інстанції кримінальні, цивільні справи, а також справи про адміністративні правопорушення;

– місцеві господарські суди - господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя; Розглядають в якості першої інстанції справи, що виникають із господарських правовідносин

²⁰¹ Судові та правоохоронні органи України .Академічний курс. Підручник. / Нор В.Т., Анікіна Н.П., Бобечко Н.Р. – К.: ІнЮре, 2010. – С. 48

²⁰² Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16.10.1996 № 422/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=422%2F96-%E2%F0>

²⁰³ Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від від 07.07.2010 № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2453-17>

– місцеві адміністративні суди - окружні суди, що утворюються в округах відповідно до указу Президента України. Розглядають в якості першої інстанції справи, що виникають у сфері державного управління та місцевого самоврядування.

2. Апеляційні суди, до яких належать:

– апеляційні загальні суди – апеляційні суди областей, апеляційні суди міст Києва та Севастополя, Апеляційний суд Автономної Республіки Крим.

– апеляційні спеціалізовані суди - апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди, які утворюються в апеляційних округах відповідно до указу Президента України.

Апеляційні суди є судами апеляційної інстанції, тобто переглядають рішення, вироки, постанови та ухвали місцевих судів, що не набрали законної сили, а також розглядають окремі категорії справ, віднесених до їх компетенції процесуальним законодавством по першій інстанції. (Наприклад: кримінальні справи проти основ національної безпеки України, про злочини, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі)

3. Вищі спеціалізовані суди – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України;

Вищі спеціалізовані суди здійснюють розгляд у касаційному порядку справ відповідної судової юрисдикції, а також інших справ у випадках, визначених процесуальним законом;

4. Верховний Суд України (ВСУ). Є найвищим судовим органом судів загальної юрисдикції .

В межах своїх повноважень ВСУ переглядає справи з підстав неоднакового застосування судами касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права у подібних правовідносинах у порядку, передбаченому процесуальним законом, а також переглядає справи у разі встановлення

міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом

Звернення до суду, є одним з головних способів військовослужбовця захисти свої права і свободи. Це право прямо передбачено як Конституцією, так і іншими законами нашої держави. Зокрема, ст. 55 Конституції України встановлює, що: „Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб”²⁰⁴. Ця стаття знаходить своє логічне продовження у ст. 19 Закону України „Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”, яка передбачає, що в разі наявності неправомірних рішень чи дій органів військового управління та командирів (начальників), військовослужбовці мають право оскаржити ці рішення (дії) в порядку, передбаченому законами, статутами Збройних Сил України та іншими нормативно-правовими актами. Право військовослужбовця звернутися зі скаргою в суд на неправомірне накладення на нього дисциплінарного стягнення передбачено і ст. 88 Дисциплінарного Статуту Збройних Сил України²⁰⁵.

Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини й громадянина безпосередньо на підставі Конституції гарантується. Як зазначив Пленум Верховного Суду України у своїй постанові №9 „Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя” від 1.11.1996 р. судам підвідомчі всі спори про захист прав і свобод людини. Суди не вправі відмовити особі в прийнятті позовної заяви або скарги тільки

²⁰⁴ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.

²⁰⁵ Закон України „Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України” від 24.03.1999 № 551-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=551-14>

з тієї причини, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку²⁰⁶.

Аналіз чинного в Україні законодавства дає підстави стверджувати, що будь які дії (рішення), які порушують права та свободи громадян, підлягають судовому оскарженню, крім дій (рішень), які віднесені до компетенції Конституційного Суду України, а також тих, у відношенні яких закріплений спеціальний порядок судового оскарження. Це впливає безпосередньо зі ст. 8 та 55 Конституції України, відповідно до яких не передбачено жодних обмежень прав на судовий захист як по колу осіб, так і по колу оскаржуваних рішень. Головним критерієм продовжує залишатися порушення прав і свобод. Відповідно, військовослужбовець вправі оскаржити в суді будь які дії (рішення), якщо вважає, що ними порушені його права і свободи.

Таким чином, право оскарження у судовому порядку військовослужбовцем неправомірних рішень чи дій набуває дедалі універсального характеру, що може бути пояснено, демократичністю судової процедури розгляду справи, яка базується на засадах: незалежності суду, гласності, змагальності тощо. Право військовослужбовця на судовий позов в якості універсального юридичного засобу захисту прав, не лише забезпечує можливість відстоювати права позивача, а й сприяє забезпеченню режиму законності та правопорядку у військах.

При зверненні до суду, слід враховувати, що права, свободи чи законні інтереси фізичних осіб можуть захищатися як в порядку цивільного, так і господарського, адміністративного судочинства, у третейських судах, а також в адміністративному порядку.

Для того, щоб визначити, до якого суду слід звернутися, необхідно знати, як розмежовується юрисдикція різних установ. Варто пам'ятати, що термін “юрисдикція” в законодавстві України вживається у декількох

²⁰⁶ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.11.1996 № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=551-14>

значеннях. У нашому випадку юрисдикцію необхідно розуміти як здійснення правосуддя або підсудність.

У порядку цивільного судочинства суди розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства (ч.1 ст.15 ЦПК).

У порядку адміністративного судочинства до адміністративного суду можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності законодавством України встановлено інший порядок судового провадження.

Відповідно до ст.17 Кодексу адміністративного судочинства, компетенція адміністративних судів поширюється на:

1) спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності;

2) спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби;

3) спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень, а також спори, які виникають з приводу укладання та виконання адміністративних договорів;

4) спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених законом;

5) спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму ²⁰⁷.

²⁰⁷ Кодекс адміністративного судочинства від 06.07.2005 № 2747-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2747-15>

Компетенція адміністративних судів не поширюється на публічно-правові справи:

- 1) що віднесені до юрисдикції Конституційного Суду України;
- 2) що належить вирішувати в порядку кримінального судочинства;
- 3) про накладення адміністративних стягнень;
- 4) щодо відносин, які відповідно до закону, статуту (положення) об'єднання громадян віднесені до його внутрішньої діяльності або виключної компетенції²⁰⁸.

Суб'єкт владних повноважень – це орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень (ст.3 КАС). Це означає, що у разі порушення прав громадянина суб'єктом владних повноважень відповідачем в адміністративному суді може бути сільська чи селищна рада, сільський чи селищний голова, районна державна адміністрація та ін.

У порядку господарського судочинства мають право звертатися підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності (ст.1 ГПК). Хоча й тут передбачено певні винятки: у випадках, передбачених законодавчими актами України, до господарського суду мають право також звертатися державні та інші органи, громадяни, що не є суб'єктами підприємницької діяльності²⁰⁹

²⁰⁸ Кодекс адміністративного судочинства від 06.07.2005 № 2747-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2747-15>

²⁰⁹ Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1798-12>

2. Прокуратура.

Традиційно велику роль щодо захисту прав людини, а так само і юридичних осіб (органів, підприємств, установ, організацій) та держави, відіграє прокуратура. Вона належить до тих державних інституцій, для яких захист прав людини є визначальним завданням. Відповідно до п. 2 ст. 4 Закону України „Про прокуратуру”, завданням прокуратури є захист від неправомірних посягань соціальних, економічних, політичних, особистих прав та свобод людини і громадянина гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами. Отже, захист прав людини є одним із головних завдань прокуратури в усіх напрямках її функціонування. Поряд з іншими правовими установами прокуратура входить до загальної системи гарантування державою прав і свобод людини, доповнює і посилює її. Дієвість органів прокуратури в цьому напрямі обумовлюється наданими прокурорам Конституцією України, Законом України „Про прокуратуру”, іншими законодавчими актами широких повноважень із забезпечення законності й додержання прав і свобод громадян, а також ініціативністю, досить високим авторитетом серед населення, доступністю для будь-кого.

З чотирьох функцій, виконання яких покладене на прокуратуру Конституцією України, три безпосередньо пов'язані із захистом прав і свобод людини і громадянина.

Зокрема, прокуратура у визначених законом випадках представляє в суді інтереси громадянина. Підставою для такого представництва є неспроможність громадянина через фізичний чи матеріальний стан або з інших поважних причин самостійно захистити свої порушені чи оспорюванні права або реалізувати процесуальні повноваження.

Прокуратура здійснює нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. При цьому, вказівки прокурора органам дізнання і попереднього слідства у

зв'язку з порушенням і розслідуванням ними кримінальних справ є для цих органів обов'язковими.

На прокуратуру також покладена функція нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні до осіб інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян²¹⁰.

Не менш важливою функцією, закріпленою у Законі „Про прокуратуру”, є здійснення прокурорського нагляду за дотриманням законів в Україні.

Прокурорський нагляд у цих випадках передбачає захист прав громадян як за їх зверненням до прокуратури, так і за ініціативою самого прокурора, що є суттєвою особливістю прокурорської правозахисної діяльності. Останнє впливає із здійснення прокурорами повноважень, спрямованих на попередження порушень прав та свобод людини і громадянина. Таке твердження кореспондується з відповідними положеннями ст. 29 Закону України „Про звернення громадян”, згідно з якими нагляд за дотриманням законодавства про звернення громадян здійснюється Генеральним прокурором України та підпорядкованими йому прокурорами²¹¹. Відповідно до наданих їм чинним законодавством повноважень, вони вживають заходів до поновлення порушених прав, захисту законних інтересів громадян, притягнення порушників закону до відповідальності.

При виявленні фактів порушення прав і свобод людини та громадянина, прокурор має право використати надані йому владні повноваження для усунення цих порушень та поновлення прав і свобод. Зокрема, законом України „Про прокуратуру” передбачено такі акти прокурорського реагування, як:

²¹⁰ Михайленко О.Р. Прокуратура України. Підручник. / Михайленко О.Р. – К.: ЮрінкомІнтер, 2010. – С. 22

²¹¹ Закон України „Про звернення громадян” від 2 жовтня 1996 р.зі змінами і доповненнями станом на 11.червня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=393%2F96-%E2%F0>

1. **Протест прокурора.** Протест на акт, що суперечить закону, приймається прокурором, його заступником до органу, який його видав, або до вищестоящого органу. У такому ж порядку приймається протест на незаконні рішення чи дії посадової особи. У протесті прокурор ставить питання про скасування акта або приведення його у відповідність з законом, а також припинення незаконної дії посадової особи, поновлення порушеного права.

Протест прокурора зупиняє дію опротестованого акта і підлягає обов'язковому розгляду відповідним органом або посадовою особою у десятиденний строк після його надходження. Про наслідки розгляду протесту в цей же строк повідомляється прокурору.

У разі відхилення протесту або ухилення від його розгляду прокурор може звернутися з заявою до суду про визнання акта незаконним²¹².

2. **Припис прокурора.** Письмовий припис про усунення порушень закону вноситься прокурором, його заступником органу чи посадовій особі, які допустили порушення, або вищестоящому у порядку підпорядкованості органу чи посадовій особі, які правомочні усунути порушення. Письмовий припис вноситься у випадках, коли порушення закону має очевидний характер і може завдати істотної шкоди інтересам держави, підприємства, установи, організації, а також громадянам, якщо не буде негайно усунуто. Припис підлягає негайному виконанню, про що повідомляється прокурору.

3. **Подання прокурора** Подання з вимогами усунення порушень закону, причин цих порушень і умов, що їм сприяють, вноситься прокурором, його заступником у державний орган, громадську організацію або посадовій особі, які наділені повноваженням усунути порушення закону, і підлягає невідкладному розгляду. Не пізніше як у місячний строк має бути

²¹² Закон України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 № 1789-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1789-12>

вжито відповідних заходів до усунення порушень закону, причин та умов, що їм сприяють, і про наслідки повідомлено прокурору ²¹³.

4. Постанова прокурора У разі виявлення порушення закону посадовою особою або громадянином прокурор, його заступник, залежно від характеру порушення закону, вносить мотивовану постанову про дисциплінарне провадження, провадження про адміністративне правопорушення або про порушення кримінальної справи щодо цих осіб. Постанова про порушення дисциплінарного провадження або провадження про адміністративне правопорушення підлягає розгляду повноважною посадовою особою або відповідним органом у десятиденний строк після її надходження, якщо інше не встановлено законом ²¹⁴.

Вимоги прокурора, які відповідають чинному законодавству, є обов'язковими для всіх органів, підприємств, установ, організацій, посадових осіб та громадян і виконуються невідкладно або у передбачені законом чи визначені прокурором строки. Невиконання без поважних причин законних вимог прокурора тягне за собою передбачену законом відповідальність ²¹⁵

Згідно зі ст. 13 Закону України „Про прокуратуру” систему органів прокуратури становлять: Генеральна прокуратура України, прокуратури Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя (на правах обласних), міські, районні, міжрайонні прокуратури.

Водночас, у справах пов'язаних з порушенням прав військовослужбовців, виконання функцій захисту здійснюється спеціалізованими органами прокуратури – військовими прокуратурами. На сьогоднішній день до системи військової прокуратури входять:

- Військова прокуратура Центрального регіону України (на правах обласної);

²¹³ Закон України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 № 1789-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1789-12>

²¹⁴ Закон України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 № 1789-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1789-12>.

²¹⁵ Мазур І. Самозахист від корупції: Посібник / І.Мазур, О.Коваль, А.Ярмола, Т.Яцків, Л.Тарасенко. – Львів: Галицький друкар, 2008. – С. 15

- Військова прокуратура Південного регіону України (на правах обласної);
- Військова прокуратура Західного регіону України (на правах обласної);
- Військова прокуратура Військово-Морських Сил України (на правах обласної);
- військові прокуратури гарнізонів (на правах міських).

Ці спеціалізовані прокуратури будуються за загальними для всіх органів прокуратури принципами і керуються тими ж законами, що й територіальні прокуратури. Перед ними стоять загальні для всіх органів прокуратури завдання, а також вони використовують ті ж засоби прокурорського реагування на виявлені порушення закону.

Водночас, в їх системно-структурній побудові, а також в об'єктах по здійсненню нагляду є певні особливості. Військові прокуратури здійснюють нагляд за додержанням законів органами військового управління, військовими об'єднаннями, з'єднаннями, частинами, підрозділами, установами і військовими навчальними закладами та посадовими особами Збройних Сил України, Прикордонних військ України, Управління державної охорони, Служби безпеки України та інших військових формувань, дислокованих на території України. При цьому, як підкреслюється у наказі Генеральної прокуратури України від 19.05. 2005 р. військові прокурори повинні приділяти особливу увагу питанням додержання законодавства про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей, а також про загальний військовий обов'язок і порядок проходження військової служби.²¹⁶

На органи військової прокуратури покладено здійснення нагляду за виконанням законів при провадженні дізнання та попереднього слідства, яке

²¹⁶ Наказ Генерального прокурора України «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів щодо захисту прав і свобод громадян, державних та публічних інтересів» від 19.09.2005 N 3гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uazakon.com/document/fpart38/idx38902.htm>

здійснюється в цих установах і формуваннях. Вони також розслідують злочини, вчинені військовослужбовцями, службовцями військових установ та закладів у зв'язку з виконанням службових обов'язків або вчинені в розташуванні військових частин, установ, навчальних закладів, підприємств чи організацій Збройних Сил України та інших військових формувань, а також військовозобов'язаними під час проходження ними зборів.

Військовій прокуратурі підслідні також справи про вчинення злочинів групою осіб, якщо один із злочинців є військовим, або вчинені за участю військовослужбовця на території військової частини. На органи військової прокуратури покладений обов'язок щодо підтримання державного обвинувачення у військових судах, участі в межах своїх повноважень у розгляді судами цивільних і господарських справ, а також внесення подань у касаційному порядку або протестів у наглядовому порядку на вироки, рішення, постанови та ухвали судів²¹⁷.

Військовослужбовці мають право звертатися до органів військової прокуратури зі скаргами, заявами чи іншими зверненнями, що містять відомості про порушення українського законодавства і ст. 12 Закону України «Про прокуратуру» зобов'язує прокурорів розглядати та вирішувати ці звернення. При цьому підлягають вирішенню як письмові, так і усні звернення, які надходять до прокуратури²¹⁸.

3 Адвокатура.

Важливу роль в захисті прав і свобод громадян, порушених при вчиненні адміністративних чи кримінальних правопорушень в сфері охорони громадського порядку виконують адвокати. Так, стаття 59 Конституції України гласить: «Кожен має право на правову допомогу, ця допомога

²¹⁷ Михайленко О.Р. Прокуратура України. Підручник. / Михайленко О.Р. – К.: ЮрінкомІнтер, 2010. – С. 112

²¹⁸ Закон України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 № 1789-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1789-12>

надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура»²¹⁹.

Стосується діяльності адвокатури і ряд інших положень Конституції України, зокрема, в ст.ст.3, 8, 22, 62, 63, 129 на державу покладається обов'язок всіма можливими засобами захищати права та свободи громадян, які мають найвищу соціальну цінність. Виходячи зі змісту вказаних статей Конституції України, можна зробити висновок, що правова допомога є ні чим іншим, як од ним із механізмів здійснення соціальної функції захисту прав громадян. Тобто, саме держава повинна захищати своїх громадян, а також осіб без громадянства та іноземних громадян, які знаходяться на території України, від порушень та обмежень їх прав та свобод.

Адвокатура – це унікальне юридичне явище, єдина організація, яка виконує державну (публічно-правову) функцію, і не є при цьому державним органом. Адвокатура навпаки, зберігає незалежність від держави.

Принцип незалежності є основоположним в діяльності адвокатури, лише завдяки ньому можливий змагальний судовий процес. Цей принцип зафіксований і в міжнародних нормативно-правових актах – п.п.2.1.1 Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства (прийнятий делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні в Страсбурзі у жовтні 1988 року), де проголошується, що адвокатура є незалежною не тільки від держави, але й від кого би то не було в цілому – політичних, комерційних організацій та осіб²²⁰. Адвокатура України здійснює свою діяльність на принципах верховенства закону, незалежності, демократизму, гуманізму і конфіденційності.

²¹⁹ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.

²²⁰ Святоцький О.Д. Адвокатура України / Святоцький О.Д., Михеєнко М.М.. – К.: Ін Юре. - 1997. – С. 16

Сьогодні існує дві категорії адвокатів – ті, що практикують індивідуально (приватні адвокати) та ті, що працюють в адвокатських об'єднаннях ²²¹. Треба відмітити, що різниця носить суто організаційний характер. Приватний адвокат самостійно забезпечує організацію своєї праці, діловодства, фінансової звітності, у той час як в об'єднанні ці питання вирішуються централізовано. Деякі типи адвокатських об'єднань дозволяють своїм членам одночасно здійснювати приватну адвокатську діяльність. У цьому випадку таке об'єднання грає роль громадського об'єднання громадян із загальними професійними інтересами.

Здійснюючи свою функцію по відновленню порушених прав та реалізації свобод осіб, адвокат здійснює послугу першим чином демократичному суспільству та державі. Адвокатура діє в інтересах суспільства і тому носить назву «суспільного» об'єднання. Саме цим адвокатура корінним чином відрізняється від комерційних структур, де кожен діє на свій страх і ризик, не маючи державних гарантій діяльності і виключно з метою отримання прибутку.

Статус адвоката, за ст.2 Закону України „Про адвокатуру”, вправі отримати особа, яка є громадянином України; має вищу юридичну освіту, стаж роботи за спеціальністю юриста або помічника адвоката не менше 2-х років, котра склала кваліфікаційні іспити, одержала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю та прийняла Присягу адвоката України ²²².

Згідно зі ст.5 Закону України „Про адвокатуру” адвокати дають консультації та роз'яснення з юридичних питань, усні та письмові довідки щодо законодавства; складають заяви, скарги та інші документи правового характеру, посвідчують копії документів у справах, які вони ведуть; здійснюють представництво в суді, інших державних органах, перед громадянами та юридичними особами; подають юридичну допомогу

²²¹ Подоляка А. М. Захист прав і свобод громадян засобами адвокатури / А. М. Подоляка // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 431–437 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09pamgza.pdf>

²²² Закон України «Про адвокатуру» від 19.12.1992 № 2887-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2887-12>

підприємствам, установам, організаціям; здійснюють правове забезпечення підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності громадян і юридичних осіб, виконують свої обов'язки відповідно до кримінально-процесуального законодавства у процесі дізнання і досудового слідства²²³.

Згідно зі ст.6 Закону України „Про адвокатуру”, у адвокатів є наступні професійні права:

- представляти і захищати права та інтереси громадян і юридичних осіб за їх дорученням у всіх органах, підприємствах, установах і організаціях, до компетенції яких входить вирішення відповідних питань;

- збирати відомості про факти, які можуть бути використані як докази в цивільних, господарських, кримінальних справах і справах про адміністративні правопорушення, зокрема:

- запитувати і отримувати документи або їх копії від підприємств, установ, організацій, об'єднань, а від громадян – за їх згодою;

- ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для виконання доручення документами і матеріалами, за винятком тих, таємниця яких охороняється законом;

- отримувати письмові висновки фахівців з питань, що потребують спеціальних знань;

- застосовувати науково-технічні засоби відповідно до чинного законодавства;

- доповідати клопотання і скарги на прийомі у посадових осіб та відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги;

- бути присутнім при розгляді своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів і давати пояснення щодо суті клопотань і скарг;

- виконувати інші дії, передбачені законодавством²²⁴.

²²³ Закон України «Про адвокатуру» від 19.12.1992 № 2887-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2887-12>

²²⁴ Закон України «Про адвокатуру» від 19.12.1992 № 2887-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2887-12>

Адвокат не має права прийняти доручення про подання юридичної допомоги у випадках, коли він у даній справі подає або раніше подавав юридичну допомогу особам, інтереси яких суперечать інтересам особи, що звернулася з проханням про ведення справи, або брав участь як слідчий, особа, що провадила дізнання, прокурор, громадський обвинувач, суддя, секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, представник потерпілого, цивільний позивач, цивільний відповідач, свідок, перекладач, понятий, а також коли в розслідуванні або розгляді справи бере участь посадова особа, з якою адвокат перебуває в родинних стосунках ²²⁵.

Також важливим професійним обов'язком адвоката є збереження їм адвокатської таємниці (ст.9). Предметом адвокатської таємниці є питання, з яких громадянин звертався до адвоката, суть консультацій, порад, роз'яснень та інших відомостей, одержаних адвокатом при здійсненні своїх професійних обов'язків.

Дані попереднього слідства, які стали відомі адвокату у зв'язку з виконанням ним своїх професійних обов'язків, можуть бути розголошені тільки з дозволу слідчого або прокурора. Адвокати, винні у розголошенні відомостей попереднього слідства, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством. Адвокату, помічнику адвоката, посадовим особам адвокатських об'єднань забороняється розголошувати відомості, що становлять предмет адвокатської таємниці, і використовувати їх у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб ²²⁶.

Особливе значення в діяльності адвоката має його повноваження в кримінальному процесі, цьому питанню присвячена спеціальна Постанова Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 8 „Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві”

²²⁵ Святоцький О.Д. Адвокатура України / Святоцький О.Д., Михеєнко М.М.. – К.: Ін Юре. - 1997. – С. 38

²²⁶ Подоляка А. М. Захист прав і свобод громадян засобами адвокатури / А. М. Подоляка // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 431–437 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09pamgza.pdf>

²²⁷. Функція захисту виникає одночасно з функцією обвинувачення і здійснюється паралельно з нею на всіх етапах руху кримінальної справи поки існує обвинувачення. Згідно зі ст.21 Кримінально-процесуального кодексу (КПК), підозрюваному обвинуваченому і підсудному забезпечується право на захист ²²⁸. Як захисники до участі у кримінальних справах допускаються особи, які мають свідоцтво на право заняття адвокатською діяльністю, особи які є фахівцями у галузі права і за законом мають право на надання правової допомоги, а за згодою підсудного і близькі родичі, опікуни або піклувальники (ч.1 ст.44 КПК). Законодавство України передбачає участь захисника в справі за згодою і за призначенням. Є перелік випадків коли участь захисника на процесі є обов'язковою (ст.45 КПК, ч.3 ст.46 КПК) ²²⁹.

У загальному випадку підозрюваний, обвинувачений, підсудний вправі в будь який момент провадження відмовитись від захисника (ч.1, 2 ст.46 КПК) ²³⁰. Відмова захисника при провадженні дізнання, досудового слідства та в судовому засіданні від захисту клієнта не допускається (ч.14 ст.48 КПК). Захисник призначається за нормами, що містяться в ст.47 КПК, окрім випадків, які перераховані в ст.61 КПК, коли особа не може бути захисником в конкретній справі. Згідно зі ст.48 КПК, захисник зобов'язаний використати всі зазначені в законі засоби захисту з метою з'ясування обставин, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого і підсудного або пом'якшують чи виключають його відповідальність, і надавати їм необхідну юридичну допомогу. Адвокат як захисник – це учасник кримінального процесу, на якого покладено функцію захисту, і в силу цього він зобов'язаний використовувати всі зазначені в законі засобами і способами з

²²⁷ Постанова Верховного Суду України «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві» від 24.10.2003 р. № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0008700-03>

²²⁸ Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 № 1001-05 Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-05>

²²⁹ Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 № 1001-05 Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-05>

²³⁰ Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 № 1001-05 Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-05>

метою з'ясування обставин, що виправдовують чи пом'якшують його відповідність.

Важливим аспектом є надання правової допомоги громадянам за державний рахунок. Так, при захисті малозабезпечених громадян у кримінальному процесі, оплата праці адвоката здійснюється за рахунок держави, що регулюється „Порядком оплати праці адвокатів щодо надання громадянам правової допомоги по кримінальним справам за рахунок держави”, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України ²³¹.

Важливе значення мають повноваження адвоката в цивільному і господарському процесі. Відповідно до ст.6 Закону України „Про адвокатуру”, ст. 40 Цивільно-процесуального кодексу України (ЦПК) ст.28 Господарсько-процесуального кодексу України адвокати виконують одночасно функції правозаступництва і представництва.

Для ведення справи в суді адвокат повинен мати повноваження, підтвержене довіреністю фізичної особи, ордером або договором (ст.. 42 ЦПК). Повноваження дають адвокату право на вчинення від імені особи, яку він представляє, усіх процесуальних дій, крім передачі справи до товариського або третейського суду, повну або часткову відмову від позовних вимог, на погодження з позовом, зміну предмету позову, укладання мирової угоди, передачу повноважень іншій особі (передоручення), оскарження рішення суду, подачу виконавчого листа до стягнення, на одержання присудженого майна або грошей. Повноваження адвоката на вчинення кожної із зазначених дій мають бути спеціально обумовлені у виданому дорученні ²³².

Адвокати, на підставі наданих ним повноважень, допомагають зацікавленим особам звернутися до суду за захистом їх цивільних прав. Для

²³¹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку оплати праці адвокатів з надання громадянам правової допомоги в кримінальних справах за рахунок держави» від 14.05.1999 № 821 Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=821-99-%EF>

²³² Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=4&nreg=1618-15>

цього адвокати використовують цивільно-процесуальні засоби — позовна заява, скарга і заява.

4. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Специфічною формою захисту прав людини виступає звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Запровадження спеціального інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є новацією у державно-правовій системі захисту прав і свобод людини у нашій країні. У Конституції України закріплюється право особи звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого (ст. 55) і визначається, що через нього здійснюється парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина (ст. 101) ²³³. Статус, функції та компетенція Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини закріплені у конституційному Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», ухваленому Верховною Радою України 23 грудня 1997 р ²³⁴. У ході розробки цього закону було враховано позитивний досвід інституту омбудсмена (Уповноваженого з прав людини) європейських країн. Віднині цей інститут являє собою універсальний інструмент виявлення і сприяння усуненню порушень прав і свобод людини і громадянина в Україні.

14 квітня 1998 року Верховна Рада України обрала першого Уповноваженого з прав людини – Ніну Карпачову, народного депутата, юриста за фахом, яка обіймає цю посаду і на сьогоднішній день.

Однією з головних функцій омбудсмена у світі є контроль за діяльністю виконавчих та інших органів державної влади шляхом розгляду скарг

²³³ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.

²³⁴ Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 № 776/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=776%2F97-%E2%F0>

громадян на дії тих чи інших органів або посадових осіб, що призвели до порушення прав та свобод людини і громадянина²³⁵.

Для реалізації поставлених завдань український омбудсмен наділений значним колом повноважень. Зокрема, відповідно до ст. 13 Закону України „Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” він має право:

- невідкладного прийому Президентом України, Головою Верховної Ради України, Прем'єр-міністром України, головами Конституційного Суду України, Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України, Генеральним прокурором України, керівниками інших державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій (незалежно від форми власності), їхніми посадовими й службовими особами;

- бути присутнім на засіданнях Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Верховного Суду України й вищих спеціалізованих судів України, колегії прокуратури України та інших колегіальних органів;

- звертатися до Конституційного Суду України з поданням: про відповідність Конституції України законів України та інших правових актів стосовно прав і свобод людини й громадянина

- ознайомлюватися з документами, в тому числі й секретними (таємними), та отримувати їхні копії в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях (незалежно від форми власності), органах прокуратури, включаючи справи, які перебувають у судах.

- вимагати від посадових і службових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій (незалежно від форми власності) сприяння проведенню перевірок діяльності підконтрольних і підпорядкованих їм підприємств, установ, організацій,

²³⁵ Нечипоренко О. Л. Знайомтесь: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. – К.: Інститут громадянського суспільства, 2003. – С. 4

виділення спеціалістів для участі в проведенні перевірок, експертиз і надання відповідних пояснень;

- відвідувати у будь-який час місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи відбування засудженими покарань і установи примусового лікування та перевиховання, психіатричні лікарні; опитувати осіб, які там перебувають, і отримувати інформацію про умови їхнього тримання;

- звертатися до суду із заявою про захист прав і свобод людини й громадянина тих осіб, які за станом здоров'я чи з інших поважних причин не можуть цього зробити самостійно, а також особисто або через свого представника брати участь у судовому процесі у випадках і порядку, встановлених законом;

- направляти у відповідні органи акти реагування Уповноваженого в разі виявлення порушень прав і свобод людини й громадянина для вжиття цими органами необхідних заходів;

- перевіряти стан додержання встановлених прав і свобод людини й громадянина відповідними державними органами, в тому числі тими, що проводять оперативно-розшукову діяльність тощо ²³⁶.

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, підприємства, установи, організації (незалежно від форм власності), посадові та службові особи, до яких звернувся Уповноважений, зобов'язані співпрацювати з ним і надавати необхідну допомогу, зокрема:

- забезпечувати доступ до матеріалів і документів, у тому числі на засадах, зазначених у нормативних актах про охорону державної та службової таємниць;

- надавати інформацію та давати пояснення стосовно фактичної і правової підстави своїх дій і рішень. Відмова органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств,

²³⁶ Закон України „Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23.12.1997 № 776/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=776%2F97-%E2%F0>

установ, організацій (незалежно від форм власності), їхніх посадових і службових осіб від співпраці, а також умисне приховування або надання неправдивих даних, будь-яке незаконне втручання в діяльність Уповноваженого з метою протидії тягнуть за собою відповідальність згідно з чинним законодавством.

Актами реагування Уповноваженого на порушення положень Конституції та законів України, міжнародних договорів України стосовно прав і свобод людини й громадянина є: конституційне подання Уповноваженого; подання до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій (незалежно від форми власності) та їхніх посадових і службових осіб ²³⁷.

Конституційне подання Уповноваженого – це акт, поданий до Конституційного Суду України для розв'язання питання про відповідність Конституції України (конституційності) закону чи іншого правового акта Верховної Ради України, акта Президента та Кабінету Міністрів України, правового акта Автономної Республіки Крим; офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Подання до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій (незалежно від форми власності) та їхніх посадових і службових осіб здійснюють для вжиття в місячний строк відповідних заходів щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини й громадянина.

Згідно зі ст. 18 Закону України „Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” протягом першого кварталу кожного року Уповноважений подає Верховній Раді України щорічну доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини й громадянина в Україні органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями

²³⁷ Закон України „Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=776%2F97-%E2%F0>

(незалежно від форми власності) та їхніми посадовими й службовими особами, які порушували своїми діями (бездіяльністю) права й свободи людини та громадянина, й про виявлені недоліки в законодавстві щодо захисту прав і свобод людини й громадянина. У цьому документі Уповноважений повинен проаналізувати найпоширеніші порушення прав і свобод людини й громадянина, відзначити недоліки в діяльності органів державної влади, посадових осіб, навести дані про неправильне тлумачення чи застосування законів, зробити висновки та подати рекомендації, спрямовані на поліпшення стану забезпечення прав і свобод людини й громадянина, на вдосконалення законодавства щодо прав людини й практики його застосування ²³⁸.

Щорічна доповідь має містити посилання на випадки порушень прав і свобод людини й громадянина, щодо яких Уповноважений уживав необхідних заходів, на результати перевірок, що відбувалися протягом року. У разі потреби Уповноважений може представити Верховній Раді спеціальну доповідь (доповіді) з окремих питань додержання в Україні прав і свобод людини й громадянина. За щорічною та спеціальною (спеціальними) доповідями Уповноваженого Верховна Рада приймає постанову.

Щорічні та спеціальні доповіді разом з прийнятою постановою Верховної Ради України публікують у офіційних виданнях Верховної Ради.

У ряді країн світу існує спеціальний інститут омбудсмена з військових питань. Це незалежний від військового командування експертний орган який здійснює нагляд за діяльністю оборонного сектору і сприяє дотриманню принципів належного керування військовим сектором. Омбудсмен з військових питань розглядає скарги, пов'язані з неналежною і образливою поведінкою у збройних силах, включаючи будь-які порушення в діях

²³⁸ Закон України „Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=776%2F97-%E2%F0>

військовослужбовців і військових відомств, а також дає рекомендації щодо виправлення подібних ситуацій²³⁹.

Інші країни, і наша держава слідує їхнім шляхом, не відділяють військовослужбовців від цивільних громадян, тож і не створюють окремої посади омбудсмена з військових питань. Натомість, функції у сфері нагляду за дотриманням прав військовослужбовців передаються органам, що здійснюють аналогічні завдання відносно інших категорій населення.

Водночас, особливість правового статусу військовослужбовців та правовідносин учасником яких він виступає, вимагають від законодавця більш чітко окреслити повноваження надані омбудсменам при втручанні у військову сферу. В нашій державі таку роль відіграє Закон України „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави”²⁴⁰.

Закон більш чітко окреслив повноваження українського омбудсмена у сфері цивільно-військових відносин, надавши йому, відповідно до ст. 11 цього нормативно-правового акту, право:

- перевіряти за своєю ініціативою чи за дорученням Верховної Ради України або за зверненням громадянина чи громадської організації стан додержання конституційних прав і свобод осіб, які підлягають призову, проходять військову службу, перебувають у запасі та призвані на збори, осіб, звільнених з військової служби, а також членів їхніх сімей;
- запитувати та отримувати від керівників та інших службових (посадових) осіб Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів, при неухильному дотриманні встановленого режиму таємності, документи, матеріали та пояснення, необхідні для здійснення повноважень, покладених на них законом;

²³⁹ Омбудсмен з військових питань. Женевський центр демократичного контролю над військовими силами. – К., 2007. – С. 3

²⁴⁰ Закон України „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави” від 19.06.2003 р. № 975-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=975-15>

- вимагати невідкладного прийому службовими (посадовими) особами Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів;
- безперешкодно, у тому числі без попередження, відвідувати, при дотриманні встановленого режиму, військові частини та підрозділи, а також бути присутнім на засіданнях колегіальних органів Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів при обговоренні питань, що належать до повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини ²⁴¹.

Водночас, відмовившись від запровадження окремого інституту омбудсмена з військових прав, українська держава все ж була вимушена, через велику кількість скарг та заяв, що надходили до уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від військовослужбовців та членів їх родин, запровадити посаду представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у справах захисту прав військовослужбовців, поклавши на нього завдання здійснення контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина у сфері національної безпеки і оборони²⁴².

За результатами проведеної роботи Уповноважений Верховної Ради України з прав людини зобов'язаний у своїй щорічній доповіді окремо відображати стан справ із додержанням конституційних прав і свобод військовослужбовців, подавати пропозиції щодо зміцнення законності, усунення недоліків і порушень у діяльності відповідних складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави.

²⁴¹ Закон України „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави” від 19.06.2003р. № 975-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=975-15>

²⁴² Закон України „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави” від 19.06.2003 р. № 975-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=975-15>

Держава гарантує військовослужбовцям вільний доступ до омбудсмена і забороняє обмежувати його діяльність, навіть під час оголошення стану війни чи введення на території України надзвичайного або воєнного стану ²⁴³.

Європейський суд з прав людини

В українських реаліях сьогодення досить часто виявляється, що національна система органів, що повинні забезпечувати захист прав і свобод українських громадян виявляється неефективною. Низька якість судових рішень, бездіяльність органів влади, ігнорування представниками держави конституційних прав і свобод в решті-решт зумовила стрімке зростання звернень громадян та недержавних підприємств до Європейського суду з прав людини. У 2009 році Україна випередила Польщу і Румунію за кількістю справ, що знаходяться у провадженні Суду, і займає за цим показником третє місце після Росії і Туреччини²⁴⁴

Що собою являє ця установа і яку користь вона може принести військовослужбовцю або членам його родини в разі порушення їхніх прав ?

Європейський суд з прав людини – організація створена для контролю за дотриманням прав і свобод людини і громадянина закріплених в Європейській конвенції з прав людини, яка була ратифікована в 1953 році.

Європейський Суд з прав людини було засновано в 1959 році і на даний час Європейський суд з прав людини є єдиним у світі міжнародним судом, в який особа може звертатися зі скаргою на державу щодо порушення прав людини

Суд складається з такої кількості суддів, яка відповідає кількості держав – членів Ради Європи. Судді обираються Парламентською асамблеєю

²⁴³ Закон України „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави” від 19.06.2003 р. № 975-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=975-15>

²⁴⁴ Шепель Т. Українці і Європейський суд з прав людини / Т.Шепель, Э.Бойченко // Юридичний журнал. – 1010. – №1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3404>

Ради Європи строком на шість років ²⁴⁵. Однак, кожні три роки половину суддів переобирають забезпечуючи таким чином постійну ротацію кадрового складу в середині суддівського корпусу. Судді беруть участь у роботі Суду в особистій якості й не виступають від імені Держав. Вони не вправі займатися діяльністю, несумісною з їхньою незалежністю, неупередженістю, а також з постійним характером їхньої роботи в Суді.

Робочими органами Європейського суду з прав людини, згідно статті 27 Конвенції виступають: комітети, палати і Велика палата ²⁴⁶.

Комітет, до складу якого входять три судді, може визнати неприйнятною або вилучити з реєстру справ індивідуальну заяву, якщо така ухвала може бути винесена без додаткового вивчення. Кожна така ухвала є остаточною і особа, що звернулася із заявою, не може вимагати її перегляду.

В **палатах**, на другому рівні організаційної структури Суду, здійснюється більша частина його роботи, зокрема розгляд справ по суті, . До складу палат входять сім суддів, включаючи й члена палати за посадою – суддю, якого було обрано від заінтересованої держави-учасниці, або особу, яка призначається для участі в засіданнях в разі відсутності такого судді ²⁴⁷.

Велика палата — третій рівень, на якому здійснюється робота Суду. До складу Великої палати входять сімнадцять суддів. Окрім члена Великої палати за посадою, який засідає на тих же умовах, що визначаються по відношенню до члена палати за посадою, пункт 3 статті 27 також зараховує до складу Великої палати Голову Суду, заступників Голови, голів палат та інших суддів, які визначаються відповідно до регламенту Суду ²⁴⁸

²⁴⁵ Європейський суд з прав людини: Організація, діяльність, процес / В.В. Лутковська (відп.ред.), І... Шевчук (упоряд.). – К. : Праксіс, 2005. – С. 13

²⁴⁶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. в ред. Від 27 травня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004

²⁴⁷ Європейський Суд з прав людини: організація, процедура, правила звернення / Міністерство юстиції України. — К. : Видавничий Дім "Ін Юре", 2000. — 16с. — (Права людини в міжнародних актах)

²⁴⁸ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. в ред. Від 27 травня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004

Юрисдикція Суду поширюється на всі справи, що пов'язані з тлумаченням та застосуванням Європейської Конвенції з прав людини; ці справи передаються до Суду відповідно до зазначених нижче умов. Але така юрисдикція може здійснюватись лише відносно тих держав, які або вже оголосили про визнання її обов'язковою *ipso facto*, або дали згоду на розгляд окремих справ, які були передані до Суду ²⁴⁹.

Суд виносить своє рішення, керуючись нормами Конвенції і практикою використання своїх попередніх рішень. Це означає, що в Європейському Суді, на відміну від української кодифікаційної системи законодавства, діє прецедентна система. Під час розгляду кожної справи в засіданнях завжди має право брати участь суддя від держави, яка є стороною у спорі.

Скарги на порушення прав, закріплених Конвенцією, можуть подаватися прямо в Суд будь-якою Державою-учасником (міждержавні заяви) або приватною особою (індивідуальні заяви). Пояснювальна записка для заявників і формуляр заяви можуть бути отримані в Секретаріаті Суду.

Розгляд у Суді є змагальним і публічним. Слухання проводяться лише в рідких випадках і теж є публічними, якщо в силу виняткових обставин Палата або Більша Палата не вирішить інакше. Доступ до всіх документів, переданих сторонами на зберігання в Секретаріат, як правило, є відкритим (ст.. 40 Конвенції) ²⁵⁰.

Індивідуальні заявники вправі подавати скарги самостійно, однак юридичне представництво рекомендується й навіть є обов'язковим при проведенні слухань або після визнання справи прийнятною. Для заявників, які не мають достатніх фінансових засобів, Радою Європи була розроблена схема надання юридичної допомоги.

²⁴⁹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. в ред. Від 27 травня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004

²⁵⁰ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. в ред. Від 27 травня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004

Офіційними мовами Суду є французька й англійська, проте заяви можуть бути представлені на кожній з офіційних мов Держав-учасників. Після визнання справи прийнятною повинна використатися одна з офіційних мов Суду, якщо Голова Палати або Великої Палати не дозволить продовжити використовувати мову, на якій заява була подана ²⁵¹

Первинний розгляд індивідуальних скарг починається в Комітетах, які вирішують питання прийнятності скарг на одноособовій основі. Якщо петиція визнана прийнятною, то таке рішення підлягає оскарженню. Якщо Комітет не зміг прийняти рішення одноособово, то питання з прийнятності скарги вирішується Палатою, яка розглядає справи по суті.

Палата приймає рішення більшістю голосів. Кожний суддя, що приймав участь у розгляді справи, вправі, як додаток до постанови, або викласти свою особливу думку, висновки якої збігаються або розходяться з постановою, або тільки вказати на наявність особливої думки.

Постанова Палати стає остаточною після закінчення трьох місяців або раніше, якщо сторони заявлять, що не мають наміру просити про передачу справи в Велику Палату, або якщо Колегія з п'яти суддів відхилить звернення про передачу справи ²⁵².

Протягом трьох місяців з дати винесення Палатою постанови кожна зі сторін може звернутися із проханням про передачу справи у Велику Палату, якщо воно піднімає серйозне питання, що стосується тлумачення або з положень Конвенції або Протоколів до неї, або інше серйозне питання загального характеру. Подібні заяви розглядаються Колегією в складі п'яти членів Великої Палати, у число яких входять Голова Суду, Голови Секцій, за винятком Голови тієї Секції, до якої належить Палата, що прийняла

²⁵¹ Європейський Суд з прав людини: організація, процедура, правила звернення / Міністерство юстиції України. — К. : Видавничий Дім "Ін Юре", 2000. — 16с. — (Права людини в міжнародних актах)

²⁵² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. в ред. Від 27 травня 2009 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004

постанову, що заперечує, і суддя, вибраний у порядку черговості із числа суддів, що не входять у первісну Палату²⁵³.

Велика Палата розглядає справи:

-з міждержавних скарг;

-з індивідуальних скарг, якщо вирішення справи потребує тлумачення Конвенції і Протоколів, а також входить в протиріччя з попередніми рішеннями Суду ;

-при наявності прохання однієї зі сторін про розгляд справи Великою Палатою протягом трьох місяців з моменту винесення рішення Палатою.

Рішення Суду містить факти у справі, стислий виклад подань сторін, оцінку та висновки Суду щодо права, резолютивну частину. У резолютивній частині рішення, яким констатоване порушення, зазначається строк, протягом якого рішення принаймні в частині виплати заявникові відшкодування має бути виконане – три місяці з моменту набуття рішенням статусу остаточного. Одночасно Суд зазначає, що у разі, якщо рішення не буде виконане протягом зазначеного строку на суму, зазначену у рішенні, нараховуватиметься пеня. До суми відшкодування, яку має сплатити держава-відповідач, додається також і сума будь-якого податку, який може бути стягнутий із заявника²⁵⁴.

Після проголошення рішення, воно передається до Комітету Міністрів Ради Європи. Секретар надсилає завіреними копіями сторонам, Генеральному секретарю Ради Європи, третій стороні чи іншій безпосередньо заінтересованій особі. Якщо усні слухання у справі не проводились, проголошенням рішення вважатиметься згадане вище повідомлення сторін.

Проте саме поняття виконання рішення Європейського суду з прав людини звісно не обмежується питанням виплати відшкодування за завдану заявникові матеріальну та(або) нематеріальну шкоду. Те чи інше рішення з

²⁵³ Буроменский М. Обращение в Европейский суд по правам человека: Практика суда и особенности украинского законодательства / М. Буроменский; Харьковская правозащитная группа. - Харьков: Фолио, 2000. - 44 с

²⁵⁴ Давидчук О. Виконання рішень Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1153046002>

констатацією порушення положень Конвенції передбачає необхідність вжити заходи індивідуального та загального характеру. Необхідно також зазначити, що виплата справедливої сатисфакції є складовою частиною заходів індивідуального характеру ²⁵⁵.

Заходами індивідуального характеру є заходи, які вживаються державою з метою припинення встановленого Судом порушення та відновлення правового становища заявника настільки, наскільки це можливо, до того ж стану, в якому воно перебувало до порушення Конвенції (*restitutio in integrum*).

Зазвичай відшкодування означає відшкодування витрат, понесених у зв'язку з провадженням справи у Суді (в окремих випадках мова може йти і про відшкодування витрат на провадження у національних судах), а також відшкодування матеріальної та нематеріальної шкоди, завданої заявникові встановленим порушенням права чи прав, гарантованих Конвенцією.

Відповідно до Закону України “Про виконавче провадження” виконання рішень Європейського суду з прав людини покладено на відділ примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України ²⁵⁶.

Залежно від обставин справи, виконання рішення в частині вжиття на користь заявника заходів індивідуального характеру може здійснюватись шляхом відновлення провадження, знищення інформації, отриманої з порушенням права на приватність, погашення судимості, скасування рішення про депортацію, прийнятого без урахування ризику нелюдського поводження у країні призначення, чи запровадження законодавства, яке не існувало раніше і яке надавало б право доступу до Суду.

Відновлення провадження у національних судах може бути ефективним відшкодуванням наслідків порушення Конвенції, спричинених

²⁵⁵ Давидчук О. Виконання рішень Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1153046002>

²⁵⁶ Закон України «Про виконавче провадження» від 21.04.1999 № 606-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=606-14>

несправедливим провадженням на національному рівні. Відновлення провадження може також надати можливість виправити рішення, прийняте на національному рівні і яке було визнане таким, що суперечить суті Конвенції (наприклад, заборона публікувати певну інформацію)²⁵⁷.

Заходи загального характеру – це заходи, передбачені рішенням Європейського суду з прав людини, спрямовані на усунення можливості аналогічного порушення щодо інших осіб (виправлення порушеного права).

На відміну від заходів індивідуального характеру Європейський суд не вказує державі, які спеціальні заходи необхідно вжити щодо відновлення порушених прав заявника та стосовно запобігання подальшим порушенням, оскільки згідно з Конвенцією держави мають право самостійно обирати заходи індивідуального та загального характеру.

Відповідно до закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини”, заходами загального характеру є заходи, спрямовані на усунення зазначеної в Рішенні системної проблеми та її першопричини, зокрема:

1. внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування;
2. внесення змін до адміністративної практики;
3. забезпечення юридичної експертизи законопроектів;
4. забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи;
5. інші заходи, які визначаються – за умови нагляду з боку Комітету міністрів Ради Європи – державою-відповідачем відповідно до Рішення

²⁵⁷ Давидчук О. Виконання рішень Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1153046002>

з метою забезпечення усунення недоліків системного характеру, припинення спричинених цими недоліками порушень Конвенції та забезпечення максимального відшкодування наслідків цих порушень²⁵⁸

Держави-учасниці Конвенції взяли на себе обов'язок виконувати рішення Суду з будь-якого спору, сторонами якого вони являються. Остаточне рішення Суду посилається в комітет Міністрів Ради Європи, що здійснює нагляд за його виконанням. Погроза застосування до держави санкцій - ефективний засіб, що гарантує виконання судових рішень. За невиконання рішень Суду членство держави в Раді Європи може бути припинено. За серйозне порушення прав людини держава може бути навіть виключена з організації, але подібного дотепер у діяльності Ради не було²⁵⁹. Відповідно до існуючих положень за прострочення виплат компенсацій передбачені штрафні санкції. Справа знімається з контролю, коли надходить інформація від заявника чи його адвоката, що справедливість, до якої він прагнув, відновлена. За виконання рішення Європейського Суду відповідає держава в цілому: своїм авторитетом, бюджетом, іншими можливими видатками. Саме тому багато держав прагнуть не доводити справу до судового рішення, а використовують можливості процедури дружнього врегулювання її.

²⁵⁸ Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3477-15>

²⁵⁹ Європейський суд з прав людини: Організація, діяльність, процес / В.В. Лутковська (відп.ред.), І... Шевчук (упоряд.). — К. : Праксіс, 2005. — 166с

3.3 СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

1 Звернення.

Право на звернення (скаргу) – невід’ємне право особи, оскільки тільки воно, в першу чергу, дозволяє захистити особу від різних порушень її конституційних прав і свобод. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ч. 3 ст. 2) зобов’язує державу забезпечити всякій особі, права і свободи якої порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні. Держави-учасники повинні забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, встановлювалося компетентними адміністративними, судовими чи законодавчими властями або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту²⁶⁰.

Статтею 55 Конституції України передбачено право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Крім того, у відповідності до Конституції України (ст. 40), усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов’язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь і встановлений законом строк²⁶¹. Порядок розгляду звернень, пропозицій, заяв громадян, в тому числі військовослужбовців, регламентуються Законом України “Про звернення громадян”²⁶² від 2 жовтня 1996 року.

²⁶⁰ Довідник з міжнародно-правових актів щодо засад демократії і прав людини. – К., 2001. – 342 с.

²⁶¹ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.

²⁶² Закон України „Про звернення громадян” від 2 жовтня 1996 р.зі змінами і доповненнями станом на 11.червня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=393%2F96-%E2%F0>.

Особливість правового статусу військовослужбовців зумовлює певне обмеження цього права, позаяк національним законодавством передбачена можливість подібного звернення лише щодо питань, які не стосуються їх службової діяльності (ч. 2, ст. 1 Закону України „Про звернення громадян”)²⁶³.

Органи державної влади і місцевого самоврядування, установи, організації незалежно від форм власності розглядають пропозиції, заяви і скарги громадян у відповідності з їх компетенцією. Керівники та інші посадові особи цих установ зобов'язані проводити особистий прийом громадян у відповідності до встановленого графіку і несуть особисту відповідальність за організацію прийому і розгляду заяв і скарг громадян.

Відповідно до ст. 3 Закону України „Про звернення громадян” виділяється три види звернень громадян:

– **пропозиція** – звернення громадян, де висловлюються порада, рекомендація щодо діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, посадових осіб, а також висловлюються думки щодо врегулювання суспільних відносин та умов життя громадян, вдосконалення правової основи державного і громадського життя, соціально-культурної та інших сфер діяльності держави і суспільства

– **заява** – звернення громадян із проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством їх прав та інтересів або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їх діяльності.

– **скарга** – звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями

²⁶³ Закон України „Про звернення громадян” від 2 жовтня 1996 р.зі змінами і доповненнями станом на 11.червня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=393%2F96-%E2%F0>

державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб²⁶⁴

Усі три вищезазначених види звернень суттєво відрізняються одне від одного за своєю спрямованістю та юридичною характеристикою, що зумовлює і різний підхід до розгляду пропозицій, заяв, різні терміни розгляду, порядок виконання тощо.

Звернення військовослужбовців можуть бути як усними, так і письмовими. Як і у попередньому випадку діє загальне правило, що у випадку анонімного звернення (анонімним визнається звернення, що не містить вихідних даних його автора (прізвища, ім'я тощо) воно не підлягає розгляду.

Підставою для відмови у розгляді звернення також можуть виступати інші визначені у законодавстві порушення допущені щодо змісту подібних документів, а саме:

- подання звернення, яке містить наклеп, образу, дискредитацію органів влади, посадових осіб і т.ін.
- наявність у зверненні закликів до розпалювання національної, расової, релігійної ворожнечі та інших протиправних дій.

Крім того, вчинення подібних протиправних дій тягне за собою відповідальність, передбачену чинним законодавством, а витрати, що були понесені державою на перевірку недостовірної інформації компенсуються за рахунок автора звернення.

При направленні звернень слід одразу визначити належного адресата. Якщо пропозиції та заяви розглядаються саме тими державними органами і посадовими особами, які наділені відповідними повноваженнями, то скарги повинні розглядатися органами або посадовими особами вищестоящими по відношенню до органів і осіб, дії яких оскаржуються. Якщо особою помилково було направлено звернення не до відповідного органу, який не

²⁶⁴ Закон України „Про звернення громадян” від 2 жовтня 1996 р.зі змінами і доповненнями станом на 11.червня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=393%2F96-%E2%F0>

має повноважень на розгляд даного питання, то останній зобов'язаний не пізніше як у п'ятиденний термін надіслати його за належністю та обов'язково повідомити про це заявника.

Військовослужбовець при розгляді заяви та скарги має право:

- особисто викласти аргументи особі, що перевіряла заяву чи скаргу брати участь у перевірці поданої скарги та заяви;
- знайомитися з матеріалами перевірки;
- подавати додаткові матеріали або наполягати на їх запиті органом, який розглядає заяву чи скаргу;
- бути присутнім при розгляді заяви чи скарги;
- користуватися послугами адвоката або представника трудового колективу, організації, яка здійснює правозахисну функцію, оформивши це уповноваження у встановленому законом порядку;
- одержати письмову відповідь про результати розгляду заяви чи скарги;
- висловлювати усно або письмово вимогу щодо дотримання;
- вимагати відшкодування збитків, якщо вони стали результатом порушень встановленого порядку розгляду звернень (стаття 18 Закону України „Про звернення громадян”)²⁶⁵ .

Для вирішення пропозицій, заяв і скарг громадян, у тому числі і військовослужбовців, Законом України „Про звернення громадян” встановлені наступні терміни:

- до 15 днів від дня отримання звернення, якщо справа не потребує додаткового вивчення і перевірок;
- до одного місяця від дня отримання звернення, якщо справа потребує додаткового вивчення і перевірок;

²⁶⁵ Закон України „Про звернення громадян” від 2 жовтня 1996 р. зі змінами і доповненнями станом на 11.червня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=393%2F96-%E2%F0>

– до 45 днів від дня отримання звернення, якщо для вирішення справи необхідно провести спеціальну перевірку, витребувати додаткові матеріали або вжити інших заходів²⁶⁶

На обґрунтовану письмову вимогу громадянина ці терміни розгляду звернення можуть бути скорочено. Також, слід пам'ятати, що для окремих категорій громадян, які мають встановлені законодавством пільги, передбачений першочерговий порядок розгляду скарг

Розглядаючи право військовослужбовців на подачу скарги не тільки як засіб відновлення порушених прав, але і як засіб участі військовослужбовців у забезпеченні військової дисципліни, законності та статутного порядку, необхідно зазначити певні особливості реалізації цього права. З одного боку, військовослужбовці, як і всі громадяни, мають право направляти письмові звернення або особисто звертатися до посадових осіб, органів військового управління та інших державних органів у разі незаконних рішень, дій, порушення їх прав, законних інтересів та свобод, незаконного притягнення до відповідальності. Разом з тим, враховуючи необхідність підтримання бойової готовності, військової дисципліни, а також принципу єдиначальності, дуже важливого для Збройних Сил, законодавством передбачені особливості щодо звернень військовослужбовців.

Право військовослужбовця на подання заяв та скарг прямо передбачено ст. 110 Законом України „Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України” (далі – Статут)²⁶⁷. Так, в ній вказується що: усі військовослужбовці мають право надсилати письмові звернення або особисто звертатися до командирів військових підрозділів, державних органів та їх посадових осіб. Щоправда, слід зауважити, що безпосереднє звернення до представників органів державної влади Статут передбачає лише у двох випадках:

²⁶⁶ Закон України „Про звернення громадян” від 2 жовтня 1996 р.зі змінами і доповненнями станом на 11.червня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=393%2F96-%E2%F0>

²⁶⁷ Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» від 24.03.1999 № 551-XIV[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=551-14>

– наявності незаконних рішень, дій (бездіяльності) щодо них командирів чи інших військовослужбовців, порушення їх прав, законних інтересів та свобод;

– незаконного покладення на них обов'язків або незаконного притягнення до відповідальності ²⁶⁸.

З інших питань службової діяльності скарга подається безпосередньому командирові тієї особи, чиї дії оскаржуються, а якщо військовослужбовець не знає, з чиєї вини порушені його права, скарга подається у порядку підпорядкованості.

Заборонено подавати скаргу під час бойового чергування, перебування в строю (за винятком скарг, поданих під час опитування військовослужбовців), на варті (вахті), а також у добовому наряді, під час занять.

Слід також пам'ятати, що відповідно до українського законодавства подання скарги військовослужбовцем не звільняє його від виконання своїх службових обов'язків і наказів командирів.

Скарга може бути подана військовослужбовцем як в усній, так і в письмовій формі, однак в останньому випадку заявник повинен обов'язково вказати своє прізвище та інші особисті данні (звання, місце служби тощо). Відсутність цієї інформації дає право органу до якого подана скарга визнати її анонімною та відмовити у розгляді справи (ст. 116 Статуту) ²⁶⁹.

Якщо заява чи скарга оформлена та подана належним чином, вона підлягає обов'язковому прийняттю та реєстрації відповідним органом (посадовою особою) у Журналі реєстрації пропозицій, заяв і скарг громадян, який ведеться і зберігається у кожній військовій частині, закладі та установі.

²⁶⁸ Закон України „Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України” від 24.03.1999 № 551-XIV[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=551-14>

²⁶⁹ Закон України „Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України” від 24.03.1999 № 551-XIV[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=551-14>

Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України визначено право військовослужбовців подавати заяви та скарги під час проведення стройового огляду. Особи, що проводять опитування, повинні попередньо ознайомитися із записами у книзі пропозицій, заяв і скарг військової частини та прийнятими за ними рішеннями ²⁷⁰.

Для гарантованості швидкого вирішення проблем військовослужбовців закон закріплює максимальні строки протягом яких орган, що прийняв скаргу (заяву) повинен розглянути питання і дати вмотивовану відповідь. Згідно зі ст. 19 Статуту розгляд справи повинен бути проведеним протягом одного місяця з часу отримання скарги (заяви). У виняткових випадках, а також коли для вирішення справи необхідним є проведення спеціальної перевірки (отримання додаткової інформації), закон дозволяє командирові продовжити строк розгляду справи, однак при цьому він не може перевищувати сорока п'яти днів. Також, обов'язком командира у цьому випадку є повідомити військовослужбовця про перенесення розгляду справи та про нові строки її вирішення (ст. 119 Статуту) ²⁷¹.

В разі, якщо після подання скарги було з'ясовано, що порушені в ній питання не входять до компетенції командира, органу військового управління, вони зобов'язані у п'ятиденний термін переслати всі документи відповідній посадовій особі чи державному органу, а також сповістити про це військовослужбовця (ст. 117 Статуту) ²⁷².

Під час безпосереднього розгляду скарги (заяви) поданої військовослужбовцем, останній має право бути присутнім особисто на

²⁷⁰ Закон України „Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України” від 24.03.1999 № 548-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=548-14>

²⁷¹ Закон України „Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України” від 24.03.1999 № 551-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=551-14>

²⁷² Закон України „Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України” від 24.03.1999 № 551-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=551-14>

засіданні та особисто викласти свої аргументи, а також клопотати про залучення додаткових матеріалів, які стосуються справи.

У процесі розгляду скарги (заяви) військовослужбовця не допускається вчинення дій, які могли б зашкодити його інтересам, а саме:

– забороняється карати, принижувати чи вчиняти інші протиправні дії щодо військовослужбовця, у зв'язку з поданням ним скарги (заяви) (ст. 113 Статуту)

– заборонено надсилати заяви та скарги військовослужбовця тим посадовим особам (органам державної влади), дії чи рішення яких оскаржуються (ст. 117 Статуту).

– забороняється розголошувати відомості про особисте життя військовослужбовця без його згоди, а також розголошувати іншу інформацію, якщо це зачіпає його права і свободи, законні інтереси.

Заява (скарга) військовослужбовця вважаються вирішеними, якщо розглянуто всі порушені в ній питання і з приводу їх вжито необхідних заходів або дано вичерпні відповіді. В разі, якщо посадова особа (орган влади) прийняла рішення про відмову у задоволенні питань, викладених у заяві (скарзі), вона зобов'язана довести у письмовій формі до відома військовослужбовця підстави прийняття такого рішення, з відповідним посиланням на закон або військові статuti, а також роз'яснити порядок оскарження прийнятого рішення.

2 Захист прав та інтересів в органах прокуратури.

Військовослужбовці мають право звертатися до органів прокуратури зі зверненнями та скаргами щодо порушення їхніх прав.

При розгляді звернень працівники прокуратури міста керуються Конституцією України, Законом України „Про прокуратуру”, Законом України „Про звернення громадян”, Указом Президента України від 07.02.08 №109/2008 „Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та

гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування”, Інструкцією про порядок розгляду і вирішення звернень та особистого прийому в органах прокуратури України, яка затверджена наказом Генерального прокурора України №9гн від 28.12.05 (далі – Інструкція).

Згідно з ч. 1 ст. 12 Закону України „Про прокуратуру”, прокурор розглядає заяви і скарги про порушення прав громадян та юридичних осіб, крім скарг, розгляд яких віднесено до компетенції суду²⁷³. Тобто, прокурор не розглядає заяв або скарг, які стосуються цивільних відносин між суб'єктами або їх приватних інтересів, крім випадків коли відбулося або триває порушення закону або не відбувається його виконання, чи в діях особи виявлено ознаки злочину.

У разі отримання звернень, поставлені питання в яких не відносяться до компетенції прокуратури, вони в 5-денний термін направляються за належністю до інших органів державної влади, контролюючих органів, судів тощо. У таких випадках про прийняття рішення письмово повідомляється заявнику.

Водночас, в окремих випадках, прокуратура має право приймати до розгляду і звернення, розгляд яких належить до компетенції судових органів. Це обумовлюється необхідністю захисту інтересів держави та громадян, які неспроможні через фізичний або матеріальний стан захистити свої порушені чи оспорюванні права або реалізувати процесуальні повноваження (ст. 36-1 Закону України „Про прокуратуру”) ²⁷⁴.

Згідно з ч. 1 ст. 12 Закону України „Про прокуратуру”, прокурор також здійснює нагляд за додержанням вимог законодавства щодо порядку розгляду скарг всіма органами, підприємствами, установами, організаціями

²⁷³ Закон України „Про прокуратуру” від 05.11.1991 № 1789-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1789-12>

²⁷⁴ Закон України „Про прокуратуру” від 05.11.1991 № 1789-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1789-12>

та посадовими особами²⁷⁵. Це означає, що якщо військовослужбовець звернувся до відповідного органу зі зверненням, і у встановлений Законом України „Про звернення громадян” термін даний орган не надав йому обґрунтованої відповіді, то бездіяльність такого органу щодо ненадання у встановлений строк відповіді, можна оскаржувати до органів прокуратури.

В разі потреби військовослужбовець має право і особисто звернутися до прокурора, однак слід пам'ятати, що в органах прокуратури діє спеціально визначений графік прийому громадян і перш ніж з'явитися до прокуратури слід дізнатися про години прийому. Як правило, прокурор здійснює особистий прийом громадян один раз на тиждень. У робочі дні особистий прийом здійснюється оперативними працівниками відділу з питань розгляду листів та прийому громадян. Прийом у вечірній час, у вихідні та святкові дні проводиться черговим прокурором.

Вимоги до звернення: Звернення може бути усним (записаним на особистому прийомі службовою особою) чи письмовим, надісланим поштою або переданим громадянином до відповідної прокуратури особисто чи через уповноважену ним особу, якщо ці повноваження оформлені відповідно до вимог чинного законодавства (ст. 5 Закону України „Про звернення громадян”, ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України тощо). У зверненні має бути зазначено прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина, викладено суть порушеного питання, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги. Письмове звернення має бути підписано заявником (якщо колективне – заявниками) із зазначенням дати²⁷⁶.

²⁷⁵ Закон України „Про прокуратуру” від 05.11.1991 № 1789-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1789-12>

²⁷⁶ Інструкція про порядок розгляду і вирішення звернень та особистого прийому в органах прокуратури України. Затверджена наказом Генерального прокурора України від 28.12.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=163040

Звернення може бути подане як окремою особою (індивідуальне), так і групою осіб (колективне). Письмове звернення повинно бути підписано заявником (заявниками) із зазначенням дати.

Слід пам'ятати, що звернення, що не містять даних про особу (прізвище і його місцезнаходження, адресу), визнаються анонімними й залишаються без розгляду. Виняток робиться лише у випадках, коли в зверненні міститься повідомлення про вчинені злочини або ті, що готуються. У такому випадку анонімні звернення направляються до правоохоронних органів за належністю.

Суть звернення повинна бути викладена стисло, в логічній і часовій послідовності. Викладаються факти, які мають важливе значення, непотрібно у скарзі писати твір з порівняннями та епітетами, власними думками. Далі зазначається у чому суть порушення закону та які особи винні у цьому порушенні.

У резолютивній частині повинно бути вказано, що ви просите зробити орган прокуратури в межах його повноважень, це може бути: взяти на контроль вирішення питання в іншому органі державної влади чи місцевого самоврядування, установі чи організації незалежно від форми власності, порушити кримінальну справу, прийняти відповідний акт прокурорського реагування²⁷⁷.

Звернення, оформлене без дотримання цих вимог, або якщо воно містить незрозумілий текст повертається заявникові з відповідними роз'ясненнями не пізніше як через п'ять днів від дня його надходження. Аналогічні дії вчиняються і по відношенню до звернень у яких не викладено суті порушеного питання або не міститься даних, необхідних для прийняття обґрунтованого рішення, або зміст звернення позбавлений будь-якого логічного завершення²⁷⁸.

²⁷⁷ Мазур І. Самозахист від корупції: Посібник / І.Мазур, О.Коваль, А.Ярмола, Т.Яцків, Л.Тарасенко. – Львів: Галицький друкар, 2008. – С. 18.

²⁷⁸ Інструкція про порядок розгляду і вирішення звернень та особистого прийому в органах прокуратури України. Затверджена наказом Генерального прокурора України від

Порядок розгляду звернень в органах прокуратури.

Після отримання звернення, прокуратурою може бути виконана одна з таких дій:

- прийнято до розгляду;
- передано на вирішення до підпорядкованої прокуратури;
- направлено до іншого відомства;
- долучено до скарги, що раніше надійшла, або до матеріалів кримінальної справи.

Якщо звернення прийняті до розгляду прокуратурою, то вони повинні бути вирішені впродовж місяця від дня їх надходження, а ті, які не потребують додаткового вивчення та перевірки, – не пізніше п'ятнадцятиденного терміну (ст. 20 Закону України „Про звернення громадян”)²⁷⁹.

Якщо в місячний термін вирішити порушені у зверненні питання неможливо, прокурором або заступником прокурора строки розгляду звернень продовжуються (але не більше ніж до 45 днів) з обов'язковим повідомленням заявника.

Строк розгляду звернення обчислюється з наступного дня після реєстрації звернення в прокуратурі. Закінченням строку розгляду та вирішення звернень вважається дата направлення письмової відповіді. По задоволених зверненнях строк вирішення закінчується датою внесення документа прокурорського реагування та надання відповіді автору звернення.

В ході розгляду звернення прокуратура має право припинити провадження, однак виключно у випадках встановлених п. 4.13 Інструкції за зверненнями у випадках, якщо:

28.12.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=163040

²⁷⁹ Закон України „Про звернення громадян” від 2 жовтня 1996 р. зі змінами і доповненнями станом на 11 червня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=393%2F96-%E2%F0>

- у повторному зверненні від особи до одного й того ж органу прокуратури відсутні нові дані або факти, які потребують додаткової перевірки, а всі викладені доводи раніше перевірені у повному обсязі та заявникові надано вичерпну відповідь керівником з повідомленням про припинення провадження і роз'ясненням порядку оскарження прийнятого рішення;
- у зверненні є нецензурна лайка, вирази, що ображають честь і гідність інших осіб, а заявник раніше попереджався про те, що при надходженні подібних звернень провадження з ним може бути припинено²⁸⁰.

В разі прийняття рішення про припинення провадження за скаргою, прокуратура зобов'язано довести це рішення до відому заявника. Повідомлення про припинення провадження за скаргами заявнику надсилається один раз. На наступні звернення з питань, що раніше перевірялись відповіді не надаються. Військовослужбовці, як і будь-які громадяни України, мають право вимагати поновлення провадження у тому випадку, якщо підстави, за якими воно було припинено, відпали.

Після розгляду звернення, відповідно до п. 4.14 Інструкції прокуратурою може бути прийнято одне з таких рішень:

Задоволено – вжито заходів до повного або часткового поновлення прав і законних інтересів заявника. Не може вважатися задоволеним звернення, рішення по якому прийнято не за вимогами громадянина, а результатами виявлених недоліків або порушень закону. Частково задоволене звернення – звернення, в якому міститься дві чи більше вимог, і за результатами перевірки якого не всі з них визнані обґрунтованими.

Повторно задоволене – звернення щодо оскарження відповіді певної прокуратури, за яким приймалося рішення про відмову в задоволенні раніше поданого звернення. При цьому первинне рішення скасовується.

²⁸⁰ Інструкція про порядок розгляду і вирішення звернень та особистого прийому в органах прокуратури України. Затверджена наказом Генерального прокурора України від 28.12.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=163040

Відхилено – вимоги заявника, викладені у зверненні, визнані необґрунтованими.

Роз'яснено – за зверненням, у якому не містилося прохань про задоволення будь-яких вимог або клопотань, надано роз'яснення з питань правового характеру ²⁸¹.

Після закінчення перевірки, військовослужбовець має право ознайомитися з документами і матеріалами, що безпосередньо зачіпають його права і свободи. Для цього йому потрібно звернутися з відповідною заявою, до прокуратури, що здійснювала розгляд його заяви. Підставами для відмови у задоволенні такої вимоги можуть бути лише випадки, коли поширення отриманої в ході розгляду звернення інформації буде суперечити вимогам дотримання державної або іншої, що охороняється законом, таємниці, законним інтересам інших осіб. Зокрема, у сфері оборони, інформацією, що становить державну таємницю визнається:

– про зміст стратегічних і оперативних планів та інших документів бойового управління, підготовку та проведення військових операцій, стратегічне та мобілізаційне розгортання військ, а також про інші найважливіші показники, які характеризують організацію, чисельність, дислокацію, бойову і мобілізаційну готовність, бойову та іншу військову підготовку, озброєння та матеріально-технічне забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань;

– про напрями розвитку окремих видів озброєння, військової і спеціальної техніки, їх кількість, тактико-технічні характеристики, організацію і технологію виробництва, наукові, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, пов'язані з розробленням нових зразків озброєння, військової і спеціальної техніки або їх модернізацією, а також про інші роботи, що плануються або здійснюються в інтересах оборони країни;

²⁸¹ Інструкція про порядок розгляду і вирішення звернень та особистого прийому в органах прокуратури України. Затверджена наказом Генерального прокурора України від 28.12.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=163040

– про дислокацію, характеристики пунктів управління, зміст заходів загальнодержавного та регіонального, у разі необхідності міського і районного рівня, щодо приведення у готовність єдиної державної системи цивільного захисту населення і територій до виконання завдань в особливий період та про організацію системи зв'язку (оповіщення) в особливий період, можливості населених пунктів, регіонів і окремих об'єктів щодо евакуації, розосередження населення і забезпечення його життєдіяльності;

– забезпечення виробничої діяльності об'єктів національної економіки у воєнний час;

– про геодезичні, гравіметричні, картографічні та гідрометеорологічні дані і характеристики, які мають значення для оборони країни. (п.1. ст.8 Закону України „Про державну таємницю”)²⁸²

Звернення військовослужбовців вважаються вирішеними та знімаються з контролю, якщо поставлені в них питання перевірено, вжито необхідних заходів, дано вичерпні відповіді згідно з чинним законодавством і направлено письмову відповідь. Якщо за скаргою або заявою принесено протест, пред'явлено позов або застосовано інший захід прокурорського реагування, заявнику додатково повідомляється про результати його розгляду. Відповідь на таку скаргу направляє прокурор, який її розглядав

3 Звернення до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини.

Закон закріплює, що кожна особа може без будь-яких обмежень і перешкод звернутися до Уповноваженого з прав людини, якщо вважає, що її права і свободи порушені неправомірними рішеннями чи діями органів державної влади, місцевого самоврядування або їх посадовими чи службовими особами. Не може бути привілеїв або перепон для звернення до українського омбудсмена за такими ознаками особи, як раса, колір шкіри,

²⁸² Закон України „Про державну таємницю” від 21.01.1994 № 3855-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3855-12>

релігійні та інші переконання, стать, етнічне та соціальне походження, майновий стан скаржника, місце проживання, мова тощо.

Військовослужбовці користуються правом звернення до Уповноваженого або його представників і під час відбування покарання на гауптвахті чи тримання в дисциплінарному батальйоні. У цьому разі до військовослужбовця не повинні застосовуватися обмеження щодо листування, і звернення такої особи має надсилатися Уповноваженому протягом двадцяти чотирьох годин. Також, ст. 21 Закону України „Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” наголошує, що кореспонденція Уповноваженому та його представникам від осіб, які затримані, перебувають під арештом, під вартою, в місцях позбавлення волі та місцях примусового тримання чи лікування, а також інших громадян України, іноземців та осіб без громадянства незалежно від місця їх перебування не підлягає ніяким видам цензури та перевірок ²⁸³.

Таким чином, військовослужбовцям не може бути відмовлено у направленні звернення чи поставлено вимогу попередньо ознайомити зі змістом звернення своїх безпосередніх начальників. Порухення цієї вимоги тягне за собою відповідальність передбачену українським законодавством.

Звернення подаються Уповноваженому в письмовій формі протягом року після виявлення порушення прав і свобод людини і громадянина. За наявності виняткових обставин цей строк може бути продовжений Уповноваженим, але не більше ніж до двох років. Якщо строк звернення пройшов, то воно не буде розглядатися Уповноваженим.

Водночас, вимога щодо письмової форми звернення закріплена у законодавстві не завжди чітко дотримується на практиці. Український омбудсмен, виходячи з конкретних обставин, пов'язаних зі станом прав людини в Україні, прийняв рішення про запровадження "телефону довіри", за яким кожний охочий має змогу отримати пораду, необхідну консультацію чи

²⁸³ Закон України „Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23.12.1997 № 776/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=776%2F97-%E2%F0>

роз'яснення з приводу порушення його прав та свобод. Військовослужбовці мають можливість звернутися телефоном безпосередньо до Уповноваженого з прав людини за захистом своїх прав.

Крім цього, йдучи на зустріч побажанням громадян, з перших днів діяльності інституції був розпочатий особистий прийом громадян, хоча це також не передбачено Законом України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини”.

При розгляді звернення Уповноважений може відкрити провадження у справі про порушення прав і свобод людини і громадянина, також роз'яснює заходи, що їх має вжити особа, яка подала звернення, направляє звернення в орган, до компетенції якого належить розгляд справи, та контролює розгляд цього звернення.

При направленні звернення до Уповноваженого слід пам'ятати, що він має право відмовити у розгляді звернення з підстав передбачених українським законодавством.²⁸⁴

На сьогоднішній день, аналіз українського законодавства та практики діяльності українського омбудсмена свідчить, що він відмовляє у прийнятті скарги у наступних випадках:

- якщо звернення надіслано від імені або в інтересах юридичної особи, а також якщо в ньому оскаржуються правовідносини між фізичними або юридичними особами;
- якщо питання з приводу якого надіслано звернення не належать до сфери застосування Закону України „Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини”.
- якщо звернення подано надто пізно для того, щоб можна було успішно провести розслідування, тобто минуло більше року після того, як громадянину стало відомо, що його права порушено;

²⁸⁴ Закон України Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 23.12.1997 № 776/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=776%2F97-%E2%F0>